

Bódi Zoltán, A világháló nyelve

Internetezők és internetes nyelvhasználat a magyar társadalomban.
Gondolat Kiadó, Bp., 2004. 280 lap

1. A számítástechnika gyors fejlődésének köszönhetően megjelent internetes kommunikációs formák a nyelvészet számára is új kutatási irányvonalakat jeleztek. Röviddel az új műfajok megjelenése után már napvilágot láttak az első nyelvészeti aspektusokat is tartalmazó írások. Mivel az elektronikus kommunikáció térhódítása angol nyelvterületről indult el, az első ilyen jellegű munkák az angol nyelv vizsgálatával foglalkoztak. Számuk az 1990-es években egyre nőtt, majd a 90-es évek második felétől sorban jelentek meg az európai nyelvek ilyen jellegű vizsgálatát bemutató kiadványok, s számuk az ezredforduló óta rohamosan növekszik. A legfeltártaabb területnek napjainkban az e-mailes kommunikáció vizsgálata tűnik, de gyarapszik az internetes fórumok, a chat és az sms nyelvi jellemzőit bemutató szakirodalom is. Nyugat-európai minta – még ha hazánkban nehezen hozzáférhető is – akad tehát bőven, híján vagyunk azonban a magyar nyelvre vonatkozó feltárolt nyelvészeti munkáknak. BÓDI ZOLTÁN írásával a magyar nyelvészet e hiányosságát kívánja pótolni.

A kötet szerzője tehát egy új nyelvészeti kutatási terület: az internet használatához kapcsolódó általános nyelvi jelenségek és műfajok bemutatására vállalkozik. Munkája fő céljaul az internet nyelvhasználatra gyakorolt hatását tűzi ki. Szociolingvisztikai felmérésre támaszkodva igyekszik általános képet adni az internetes nyelvhasználatról, s megalapozni ezzel a későbbi kutatásokat (7). A munka jelentőségét érzékelteti, hogy a magyar nyelvre vonatkozó ilyen jellegű kutatásokról beszámloló munka BÓDI ZOLTÁN könyvét megelőzően nem született.

2. A túlnyomórészt a kilencvenes évek második felének angol és magyar nyelvű szakirodalmára építő, nagymértékben internetes forrásokra támaszkodó kötet a bevezetés után röviden ismerteti az internet történetét (I. 2.), majd „Az internet kommunikációs szerkezetéről” (I. 3.) című fejezetben az internetes nyelvhasználat általános jellemzőiről kapunk impressziószerű tájékoztatást. A cím alapján az olvasó részletesebb elemzést, rendszerezést várna ettől a fejezettől.

A kötet következő egysége az internet főbb kommunikációs műfajainak bemutatását tűzi ki célul (II. Kommunikációs műfajok az interneten, 20–32); a csoportosítás alapját a műfajok nyilvánossági és interaktivitási foka képezi. A honlapok ismertetésén belül (II. 1., 20–2) BÓDI ZOLTÁN tisztázza a *honlap–weboldal–webhely* kifejezések különbségét; itt tér ki a hipertextualitás jelenségére és ahhoz kapcsolódóan a hagyományos olvasói stratégiák megváltozásának tényére is. A fejezetben kifejti, hogy a weboldalak a legnyilvánosabb és legkevésbé interaktív kommunikációs műfajai az internetnek. Ehhez képest a levelezőlisták (II. 2., 22–4) késleltetett, esetleges interaktivitásúak és teljesen vagy részben nyilvánosak (esetenként zártak). A vitafórumokat a teljes nyilvánosság és a késleltetett interaktivitás jellemzi. A csevegés (chat) (II. 3., 24–5) teljesen nyilvános és interaktív, valós idejű kommunikációt tesz lehetővé. A csevegés kapcsán a szerző a sajátosságosan e műfajra jellemző helyesírási stratégiákra is utal. A szekvenciális interaktivitással és a nyilvánosság teljes hiányával jellemezhető e-mail a legelterjedtebb, legismertebb internetes kommunikációs forma (II. 4., 25–32). Valószínűleg éppen ezért mutatja be BÓDI ZOLTÁN ezt a műfajt a legrészletesebben. Összehasonlítja a papíralapú levelezéssel: ahhoz képest az elektronikus levél gyorsabb, általában rövidebb, nyelvilag kevésbé rendezett.

Az egyes műfajok bemutatásánál szemléltető szövegeket is találhatunk (kivételesen ez alól a levelezőlista és a vitafórum műfaja). Az e-maileket szemléltető szövegek esetében nem tartom szerencsésnek, hogy BÓDI ZOLTÁN túlnyomóan saját kapott, illetve küldött üzeneteit idézi (26, 28, 31, 37 stb.); ráadásul van olyan levél, amely kétszer is előfordul – igaz, mást szemléltet (36–7, 41–2). Ez azért is meglepő, mert a szerző a kötet bevezetőjében (10) az adatokat alátámasztó gazdag szöveganyagot ígér. Meggyőződésem, hogy BÓDI ZOLTÁN a mellékletekben tesz eleget eme ígérté-

nek, ám a mellékletek a kötetben nem találhatóak. A szerző a 26. laptól kezdve folyamatosan utal a mellékletekre, ám azokat hiába keresi az olvasó. Bár a 88. lapon lábjegyzet jelzi, hogy „a melléklet a www.gondolatkiado.hu/bodizoltan weboldalon található”, a weboldalt felkeresve sajnos nem oldódik meg a probléma. Az oldal ugyanis – az ismertetés kéziratának leadásakor – még nem található, feltehetőleg fejlesztés alatt áll.

Az egyes műfajok bemutatása – az e-mail kivételével – rövid, vázlatos. A szerző célja érthető módon a terület minél szélesebb körű bemutatása volt, ami csupán a részletesség rovására oldható meg e mű keretein belül. Mégis célszerű lett volna az interneten használt műfajokról valamivel részletesebben írni, eleget téve ezzel a cím keltette elvárásoknak. A mű címét olvasva ugyanis a világhálón használt valamennyi műfaj általános, átfogó nyelvi jellemzését, társadalmi vonatkozásának ismertetését várná az olvasó. Ezzel szemben a kötet nagyon részletes és alapos elemzést ad az e-mail nyelvhasználatáról (ez teszi ki a kötet kb. egyharmadát), valamint az internetezők általános szokásairól, társadalmi összetételéről. Kiegészíthető lenne a fejezet például a honlapok típusaival, illetve az elektronikus képeslap (e-card), esetleg a net-konferencia műfajával.

3. „Az írott beszélt nyelv” című fejezetben (III., 32–56) BÓDI ZOLTÁN összegzi az elektronikus médiumok előidézte kommunikációs változásokról szóló legfontosabb nézeteket. Megemlíti többek között STEVAN HARNAD, GOTTFRIED BOEM, HORÁNYI ÖZSÉB, SZÉPE GYÖRGY és SUSAN C. HERRING elképzeléseit, majd saját korábbi nézeteit idézi: „Nem egyértelmű, hogy a »posztliterális környezetben« megalkotott magánjellegű számítógépes e-mail és cset (chat) üzeneteknek a kommunikációs műfaja írott vagy beszélt nyelvi kommunikáció. Az interneten jelentkező spontán szövegek köztes kommunikációs műfaját jól fejezi ki, ha **írott beszélt nyelvnek** nevezzük” (kiemelés az eredetiben – 35).

BÓDI ZOLTÁN a fejezet következő részében az e-mailek elemzése kapcsán az írásbeliség és a szóbeliség viszonyát vizsgálja. A spontán élőbeszédet és a spontán témájú elektronikus levelezést összevetve a szerző arra a következtetésre jut, hogy az „e-mail kommunikációs műfaja leginkább írott beszélt kommunikáció” (44). Ezt az állítását többek között a következő megállapításokkal támasztja alá: A korrekcióhiány mellett gyakori a szerkezeti hiány az e-mailek mondataiban, sok rövidítést is tartalmaznak az elektronikus levelek, a levelezők egyre gyakrabban „a fonetikai írásmódot alkalmazzák” (38). Az e-mailekben az „írásjelek és egyéb szimbólumok egy része a para- és extralingvisztikai elemek hiányát kívánja pótolni” (39), továbbá „a korrekció a produkcióval egy időben zajlik, illetve ennek hiányában teljesen elmarad” (37).

Úgy vélem, a korábban leírtakhoz képest (írott beszélt nyelv) közelebb jár BÓDI ZOLTÁN a valósághoz, amikor az elektronikus levelezésről azt állítja, hogy a „gyors válaszadás technikai lehetősége pedig a k á r p á r b e s z é d s z e r ű v é i s t e h e t e g y e l e k t r o n i k u s l e v é l v á l t á s t” (41 – kiemelés tőlem). Tapasztalataim szerint ugyanis a szerző által kiemelt sajátosságok – melyek az e-mail írott beszélt nyelv voltát hivatottak igazolni – csupán az e-mailek egy kis csoportjára jellemzők. Éppen ezért érdemes lenne (lett volna) az elektronikus leveleket típusokra osztani, és az egyes csoportok nyelvi jellemzőit külön-külön megvizsgálni. Egészen biztos, hogy eltérő eredményeket kapunk a hivatalos, illetve a magánjellegű e-mailek vizsgálata során. Az így kialakuló csoportok jellegzetes jegyeit az adott csoporthoz legközelebb álló írott és beszélt nyelvi műfajokkal összehasonlítva juthatunk biztosabb eredményre. Mindezekről eltekintve azonban meggyőződésem, hogy az e-mail írott nyelvi kommunikációs forma. Azon kívül, hogy írott formában realizálódik és az alkotó olvasásra szánja a levelet – ami a produkciós, korrekciós folyamatokat is befolyásolja –, az e-mail írott nyelvi voltát támasztja alá az a tény is, hogy az e-mail formája soha nem ad lehetőséget a valós idejű kommunikációra.

Az e-mail spontán beszélt nyelvhez való közelítését igyekszik igazolni a szerző többek között a 212. lapon is, ahol a helyesírás és a stílus e-mailekbeli fontosságának kérdését vizsgálja: „A válaszadók 77%-a, tehát kicsivel több, mint háromnegyede szerint egyértelműen fontos a he-

lyesírás és a stílus a magánjellegű elektronikus levelekben, viszont 23% [!], azaz csaknem egynek szerint nem fontos. [...] Az, hogy a válaszadók körülbelül egynegyede szerint nem fontos a helyesírás a magánjellegű e-mailben, nagyon jelentős adat, alapvetően meghatározza az internetes írásbeliségről való véleményünket. [...] Ez az adat is bizonyítja annak a feltevésnek a megalapozottságát, hogy a magánjellegű elektronikus levelezés írásbelisége bizonyos jellemzőiben közelít a spontán beszélt nyelvhez” (212). Nem világos, hogy BÓDI ZOLTÁN miért a kisebb számú, kevésbé releváns adatból von le – ebben az esetben nem megalapozott – következtetést, hiszen ezzel saját későbbi állításaival is szembekerül. (Pl.: „Tapasztalatom szerint is a nyelvhasználók az e-levelezésben fontosnak tartják a helyesírást,” 212). Ez az információ egyébként valóban befolyásol(hat)ja az internetes írásbeliségről alkotott képünket, véleményem szerint azonban nem a szerző által hangsúlyozott módon.

A chattel foglalkozó kutatókat leginkább talán a műfaj kommunikációs típusba való besorolása izgatja. A témakörhöz kapcsolódó szakirodalomban alig akad olyan írás, amely nem tér ki erre a kérdésre. BÓDI ZOLTÁN KIS ÁDÁMOT és CHRISTOPHER C. WERRYT idézve „Az írásbeliség és a szóbeliség viszonya az internetes csevegőforumokon” című alfejezetben (III. 2., 44–56) megállapítja, hogy a chat nyelve közelít leginkább a beszélt nyelvhez (44). A későbbiekben kifejti, hogy „ennek a nyelvhasználatnak beszélt formája nem vagy csak elenyésző mértékben létezik” (45). A szerző terminusa, fejtegetése azt sugallja, hogy a chat (és a korábbiak alapján az e-mail!) esetében olyan kommunikációs formával van dolgunk, ahol a beszélt nyelvi megnyilatkozások lejegyzett változatai vagy ahhoz erősen hasonló nyelvi elemek jelennek meg. Ez az elképzelés azonban (részben) kizárja a koncepcióból az írásbeli kommunikáció elemeit, valamint azt, hogy olvasásra szánt szövegekről van szó. Nehéz azonban ebben a kérdésben állást foglalni. Egyrészt azért, mert a jelenségről eltérő nézetek léteznek; másrészt azért, mert a szerző szükségzaván fejti ki, hogy mit tart „írott beszélt nyelvnek” (35, 272), illetve a „spontán párbeszéd írásos formájának” (45). Nem tisztázza továbbá, mit ért pontosan többek között a spontán beszélt nyelv (46), a világháló nyelve (cím), az internetes nyelvváltozat (154), az informatikai kommunikáció (241) vagy az informatikai nyelvhasználat (244) kifejezéseken; és az sem derül ki, hogy azok milyen mértékben szinonimái egymásnak. Éppen ezért e kifejezéseket az olvasó vélt, sejtett jelentéssel, sajátos módon értelmez(het)i. Tény azonban, hogy a chat beszélt, illetve írott nyelvhez való viszonya, továbbá esetleges köztes, hibrid volta az európai szakirodalomban (is) tisztázásra vár. Végső érvként BÓDI ZOLTÁN azzal próbálja igazolni azt az állítását, hogy a csevegés írott beszélt nyelv, hogy a produkció és a korrekció azonos időben zajlik, illetve az utólagos korrekció nagyon ritka (56). Nagyon kényes és bizonytalan kérdés a korrekció és a produkció egymáshoz való időbeli viszonya; azonos, illetve nem azonos idejűségük csak hosszas kutatásokkal bizonyítható.

A chat nyelvi jellemzőiről szólva a szerző a nem nyelvi kifejezőeszközök hiányát pótló emotikonokat, az erős angol nyelvi hatást és a magyar szavak pongyola, illetve idegenszerű (helyes)írását említi. A jellemzés során a köszönések magas arányát, a normától eltérő (általában fonetikus) írásmódot is kiemeli. Megemlíti továbbá, hogy gyakori, de nem általános az ékezetes karakterek mellőzése, jellemző még a központozás, a korrekció hiánya, a csupa nagybetűs írás kiabálást kifejező funkciója, valamint a rövidítések átlagosnál gyakoribb alkalmazása. A chat szövegei a szerző megállapításai szerint szervezetlenek, tartalmilag hiányosak. Felmerül azonban a kérdés, hogy milyen mértékben tekinthető szervezetlennek, hiányosnak a szöveg, amennyiben segítségével eredményes kommunikációt lehet folytatni a csevegőforumokon. A hiány nyilván kiegészül, a szervezetlenség nyilvánvalóan látszólagos, illetve viszonylagos. E kérdés részletesebb megválaszolása azonban további vizsgálatokat igényel.

4. A „Kutatási hipotézisek” című (IV.) fejezetben a korábban megfogalmazott célok kiegészülnek újabb kérdésekkel, melyekre a szerző munkája során a választ kereste. Ezek az alapkérdések a következők: „Van-e egyáltalán internetes nyelvhasználat? Léteznek-e kommunikációs mű-

fajok az interneten? Milyen viszonyban van egymással az írásbeliség és a szóbeliség az interneten? Mi a viszonya az internetezőknak az alapvető stilisztikai, helyesírási szabályokhoz? Az interneten terjedő nyelvi hatások, idegen szavak milyen szerepet játszanak a magyar internetezők nyelvhasználatában, és milyen a viszonyulásuk ehhez a jelenséghez? Van-e valamilyen kapcsolat a köznyelv és az internet nyelvhasználata között?” (57) A fenti kérdésekből is látható, hogy a szóban forgó kutatás egyik fő célja az internetezők nyelvi attitűdjének vizsgálata. A szerző ennek érdekében – igen helyesen – a szociolingvisztika és a társtudományok eszközeihez nyúlt, már csak azért is, mert az internetes nyelvhasználat kutatásának módszerei, hagyományai a magyar nyelvészetből még hiányoznak.

Fontos, jelentős része a munkának az V. fejezet (A kvantitatív internetes szociolingvisztikai kutatások módszertani kérdéseiről, 62–74), melynek második részében a szerző arra hívja fel a figyelmet (V. 2. Az érvényesség és megbízhatóság dilemmája, 63–5), hogy bár az internethez kapcsolódó nyelvhasználat vizsgálata iránt már a 90-es évek elején felmerült az igény, a mai napig nem született teljes bemutató és elemző munka a jelenségről. E szempontból is fontos, hiánypótló írással állunk szemben. BÓDI ZOLTÁN alapos, sokoldalú elemzést nyújt az e-mailek nyelvéről, vázlatosan bemutatja az interneten használatos egyéb főbb kommunikációs műfajokat, a vizsgált terület általános jellemzőit. Dicsérendő továbbá, hogy számos kutatandó részterületre hívja fel a magyar nyelvészek figyelmét.

5. Az e-mailek vonatkozásában a korpusz összeállítását megnehezíti, hogy e kommunikációs forma főként magánjellegű érintkezésben használatos. A szerző elsősorban – talán éppen ezért – online kérdőívek alapján dolgozott, tehát főbb vizsgálati területe az internetezők attitűdjeinek, szokásainak kutatása. BÓDI ZOLTÁN (megismételt, többszakaszú) kérdőíves vizsgálat során jutott a nyelvhasználatra vonatkozó adatokhoz. A kérdőíveket először e-mailben, illetve gyakran látogatott honlapokon elhelyezett linkről kapta vissza. A szerző maga is kifejti, hogy a kérdőíves módszer sok bizonytalansági tényezővel bír, e bizonytalanságok azonban az ilyen jellegű kutatások esetén nem zárhatók ki. – A szerző tehát kérdőíves felmérést végzett, majd a közel 4500 beérkezett kérdőívet értékelte. Aki hasonló vizsgálatot végzett már, tudja, mekkora munka a kitöltött kérdőívek begyűjtése és feldolgozása. És a megfelelő kérdőív összeállításának nehézségét még nem is említettem! Elismerésre méltó, hogy BÓDI ZOLTÁN e nagy feladatot két szakaszban is elvégezte. Először 1998–99 telén direkt aktív önkitöltős kérdőívek segítségével, csupán az elektronikus levelezésre vonatkozó kérdésekkel, majd később zárt válaszokat (is) tartalmazó kérdőívek segítségével igyekezett információkat szerezni az internethasználat általános, elsősorban nyelvi jellemzőiről. Sajnos a kérdőíveket a kiadványban nem olvashatjuk. A szerző a 76. lapon utal arra, hogy a próbakérdőív szövegét az 1. számú melléklet tartalmazza – a mellékletek azonban a már fentebb említett okokból jelenleg nem hozzáférhetők.

A kérdőíves vizsgálatok eredményeit BÓDI ZOLTÁN 184 diagram és 12 táblázat segítségével mutatja be, értelmezi. (Az e-mailre vonatkozik a diagramok többsége: 72 db; a chattal kapcsolatos 7 db, további 22 a két műfajt együttesen vizsgálja, a fennmaradó diagramok pedig az internetezési szokásokra vonatkozó általános információkat tartalmaznak.) A diagramok és táblázatok segítségével bemutatott kutatási eredményekből számos érdekességet tudhatunk meg az internetezőkről. A vizsgálat alapján BÓDI ZOLTÁN megállapítja, hogy az átlagos magyar internetező 25 éves, nagy valószínűséggel diplomás, de mindenképpen érettségizett férfi, aki három éve internetezik napi rendszerességgel az otthonában vagy a munkahelyén. A világhálót elsősorban böngészésre (34%), csevegésre (27%), illetve e-mailezésre (23%) használja.

BÓDI ZOLTÁN kutatásának köszönhetően az is kiderült, hogy a felhasználók általában hasonló életkorú és azonos nemű partnerrel érintkeznek a hálózaton keresztül. A kommunikációs partner mindkét nem esetén jellemzően magyar állampolgár, minél idősebb azonban valaki, annál nagyobb eséllyel van külföldi kommunikációs partnere is (VII. 5., 119–36). A partnerhez való alkalmazkodással kapcsolatban a vizsgálat szerint megállapítható, hogy a kommunikációs felek az

e-mailek nyelvi megformálása során igyekeznek a címzetthez alkalmazkodni, főleg a megszólítás és a szóhasználat változik a partnereknek megfelelően. Megtudhatjuk továbbá, hogy az internet-használók több mint egyharmada használ nyelvjárási elemeket a magánjellegű internetes kommunikációban. (Bár a szerző nem zárja ki, hogy a kérdőív kitöltői félreérthették az erre vonatkozó kérdéseket.) A válaszadók az e-mail előnyei közé sorolják, hogy gyors, kényelmes, olcsó, egyszerű, a szövege könnyen javítható, nem időhöz kötött, és egyszerűvé teszi a kapcsolattartást. A hátrányos tulajdonságai között a géphez kötöttséget, személytelenséget, technikai korlátait, valamint a kézírás hiányát említették a felmérésben részt vevők.

Arra a kérdésre, hogy létezik-e internetes nyelvhasználat, a kérdőív kitöltőinek körülbelül egyharmada válaszolt igennel. Az adatközlők az internetes nyelvhasználat legfőbb jellegzetességként az ún. smileyk és rövidítések használatát, az általános tegeződést, a laza, tömör megformálást és a szleng elemek használatát nevezték meg. Átlagosan a válaszadók 77%-a tartja fontosnak a helyesírási normák betartását. Megnyugtató, hogy az életkor növekedésével, illetve az iskolai végzettség emelkedésével arányuk nő (VII. 12., 211–5). Ugyanez mondható el a chat használatát illetően, ám itt átlagosan csupán 34,5% tartja fontosnak a normakövetést (VII. 13., 216–22). A megkérdezettek 63%-a elfogadja az internet világát jellemző angol nyelvi dominanciát (VII. 15., 224–34).

6. A záró „Internet és nyelvstratégia” (VIII., 235–57) című fejezetben BÓDI ZOLTÁN „az informatikai kommunikáció pontos megismerése és nyelvi leírása” (241) mellett az érintettek közötti sikeres kommunikáció biztosítását, az új ismeretek befogadásának segítségét és a nyelvi technológiai fejlesztéseket jelöli meg fő célként. E célok megvalósításában az információtechnológia szakembereire, a nyelvészekre, a sajtóban és az oktatásban dolgozókra egyaránt számít. A munka „A további kutatási irányok kijelölése”-vel (VIII. 3., 255–7) zárul. Ebben az alfejezetben a szerző többek között az internetes kommunikációs műfajok nyelvi sajátosságainak és a nyelvhasználók nyelvi attitűdjének vizsgálatát, a honlapok szövegyszerveződési sajátosságainak, illetve azok olvasási szokásokra gyakorolt hatásának kutatását szorgalmazza. Kiemeli továbbá az új, kommunikációt gyorsító szimbólumok rendszerezésének, valamint az írásbeliség és a szóbeliség kölcsönhatásával kapcsolatos problematika tisztázásának fontosságát.

Az internetes kommunikációban kevésbé jártas olvasót segíti a kötet végén található, 131 címszót tartalmazó hasznos glosszárrium, mely a kötetben előforduló legfontosabb, informatikához kapcsolódó szakkifejezések magyarázatát tartalmazza.

7. Nagy munkára vállalkozott e kötet szerzője, ugyanis mindig nehéz feladat egy új témakör első átfogó bemutatását megoldani. A címben vállaltakat BÓDI ZOLTÁN részben túlteljesítette, részben azonban – úgy is érezhetjük – adósságai maradtak. Két kérdőíves vizsgálat eredményét foglalta össze, mely alapján fontos információkhoz jutottunk a magyar internetezők szociológiai jellemzőit, általános internethasználati szokásait, valamint nyelvi attitűdjét illetően. Ezzel az alcímben ígérték egyik felét teljesítette. A kötet nagyobb részét az internetes nyelvhasználat egy szletének: az e-mail nyelvi, kommunikációs jellemzőinek nem várt részletességű ismertetésének szentelte. Nagyon hasznos, hogy a szerző közvetve és közvetlenül is utal kutatatandó, problémás részterületekre, az interdiszciplináris munkálatok jelentőségére. Írásában kisebb hangsúly esett ugyan az alapfogalmak tisztázására, valamint a világháló e-mailek kívüli kommunikációs műfajainak bemutatására, ezek azonban nem csökkentik e munka hiánypótló értékét.

BÓDI ZOLTÁN írását mindazoknak ajánlom figyelmébe, akik valamennyire már jártasak az internet használatában, és szeretnének az internethasználat nyelvi aspektusairól általánosságban tájékozódni, továbbá részletesebben érdeklődnék a magyar e-mailek nyelvi jellemzői és a magyar e-mailezési szokások iránt.